

Grubehuse i den "hellige" bebyggelse Hellum

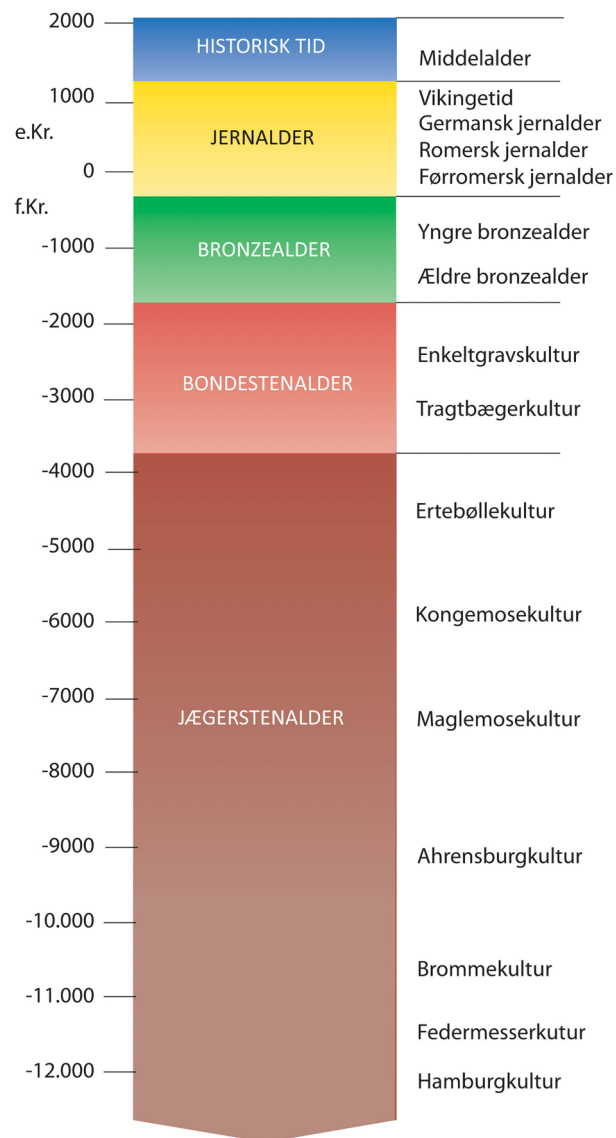
Arkæolog Christian Vrængmose Jensen

Placeringen af den arkæologiske undersøgelse i Vestergårdsvej 3 i den vestlige udkant af Hellum. Luftfoto 2022.

Indholdsfortegnelse

Indledning	3
Undersøgelsens baggrund	3
Lokalområdet i fortiden	3
Undersøgelsens resultater	4
Sammenfatning og perspektivering	7
Hvis du vil vide mere	9

Indledning

Denne kulturhistoriske rapport omhandler de arkæologiske fund, der blev gjort i Vestergårdsvej 3 i Hellum i juni 2021. Samme år lavede Nordjyske Museer desuden en arkæologisk udgravning på genbogrunden Vestergårdsvej 4 og en arkæologisk forundersøgelse på nabogrundene Vestergårdsvej 1 og 2 (ÅHM 7557 og ÅHM 7525). På alle fire grunde blev der fundet spor efter samme boplads, der må opfattes som en gammel fase af hvad, der med tiden blev til nutidens Hellum. Fundene fra de tre tilstødende grunde vil derfor også blive kort omtalt i denne rapport.

Udgravningsfeltet i Vestergårdsvej 3 set fra nordøst. Tre af undersøgelsens grubehuse anes som mørke pletter i det lysere undergrundssand. I haven til huset i baggrunden blev der i 1983 udgravet en pottemagerovn fra omkring 1100 e.Kr.

Undersøgelsens baggrund

Undersøgelsen blev udført forud for opførelse af et enfamiliehus med garage. Nordjyske Museer var via Rebild Kommunes byggesager blevet bekendt med projektet og lavede derefter en selvfinansieret forundersøgelse af den aktuelle byggegrund efter aftale med grundejeren. Ved forundersøgelsen blev der fundet bebyggelsesspor bl.a. i form af stolpehuller og grubehuse, og efterfølgende blev sporene undersøgt ved en egentlig udgravning. Kort tid efter, samme år, blev der foretaget en arkæologisk forundersøgelse af de tre nabogrunde Vestergårdsvej 1, 2 og 4 (ÅHM 7525 og 7557). På alle de nævnte, tre grunde blev der fundet spor efter den samme boplads med grubehuse som i den aktuelle Vestergårdsvej 3.

Lokalområdet i fortiden

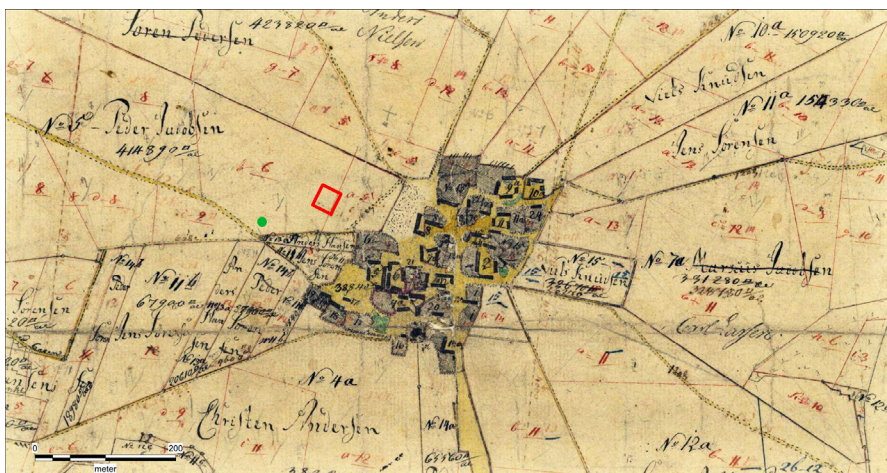
Lokaliteten er beliggende i den vestlige udkant af landsbyen Hellum, der ligger relativt højt i landskabet på en stor bakke med store og jævnt skrånede flader mod vest og Asp Bæk. Mod syd falder terrænet til Hellum Rende/Mosegrøft. Helt lokalt er grunden næsten jævn og kun lidt skrånende mod vest. Den ligger i kote ca. 54,6-55,7 m, hvilket er tæt på landsbyens højeste punkt i kote 57 m, der findes umiddelbart østligere på næstnærmeste grund.

Hellum er en velbevaret landsby med en tæt bebyggelse og gårdstruktur, der endnu viser tilbage til tiden før 1700-tallets landboreformer og efterfølgende udskiftninger. Den aktuelle grund ligger umiddelbart vest for denne gamle landsbykerne, der har placeret sig omkring syd- og østsiden af landsbyens store bakke. Stednavnemæssigt tilhører landsbyen um-bebyggelserne (-heim, -hjem), der i datering går tilbage til mindst den yngre del af jernalderen. Der findes næsten ingen arkæologiske kilder, der kan bidrage med viden om landsbyens alder og historie i øvrigt. Kun er der umiddelbart vest for den historiske landsbykerne fundet og udgravet en pottemagerovn fra tiden

omkring 1100 e.Kr. (Fund og Fortidsminder: Sted- og lok.nr. 120314-26). Pottemagerovnen blev udgravet i 1983 (ÅHM j.nr. 1399) og lå kun ca. 40 m sydvest for den her aktuelle grund.

Hellum er beliggende i Hellum herred, der navnemæssigt er overleveret første gang 1231 e.Kr., og som landsbyen altså selv har lagt navn til. Dette kan være et vidnesbyrd om bebyggelsens høje alder og måske dens relative store betydning i området.

Med stedsnavnets forled er "Hellum" tolket som "den hellige bebyggelse", og at den således har været et centralt helligsted i den hedenske tid før kristendommens indførelse i Vikingetiden. En række andre stedsnavne i Hellums nære omgivelser synes at bekræfte dette med diverse referencer til hedenske guder. Eksempler på dette er Frægelund (Frigga el. Frejas lund?), Tirsdal (Tyr's dal?), Torup (Thors torp), Torskilde m.fl. Madum Sø kan også passes ind i dette hellige landskab som fx en parallel til Sjællands Tissø, hvor der har været et centralt kultsted.

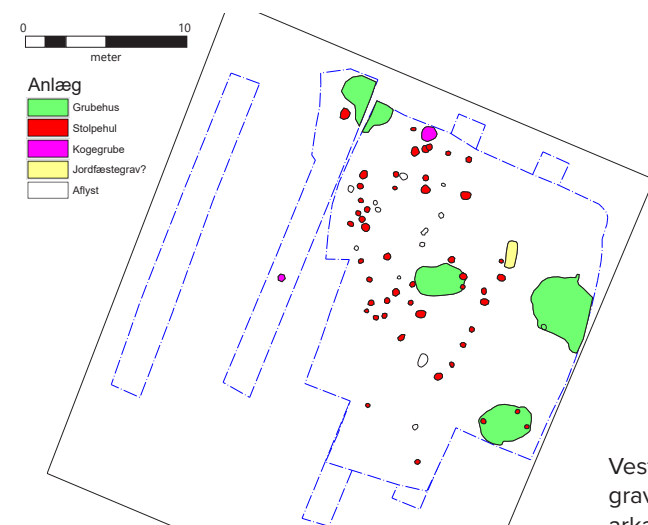

Placeringen af den aktuelle grund (rød firkant), matrikel 5x, i forhold til Hellum by i 1814.

Kort: Matrikelkort 1814 (O1-kort).

Undersøgelsens resultater

Sporene fra bopladsen udgøres hovedsageligt af såkaldte grubehuse og af stolpehuller, der stammer fra mere regulære gårdhuse samt hegn eller lignende. Desuden blev der fundet to koge- eller ildgruber, der stammer fra tilberedning af mad. De sidstnævnte er formodentlig de ældste kulturspor i undersøgelsen. En af ¹⁴C-dateringerne fra undersøgelsen gav resultatet 1391-1130 f.Kr. (ÅHM 7510R006). De to koge-gruber kan evt. være fra denne periode og dermed være sporadiske spor efter en bosættelse allerede i bronzealderen.

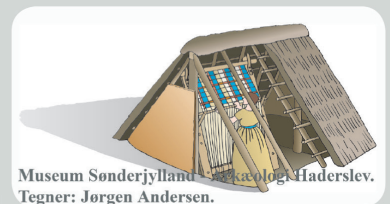

Vestergårdsvej 3 med udgravningsfelter og fundne, arkæologiske anlæg.

Grubehus

Et grubehus er en lille bygning, som består af en rund eller mere kvadratisk nedgravning i jorden på op til en meters dybde. På hver side af gruben har stået en stolpe, der har båret taget til huset. Af og til kan der være spor omkring gruben efter de pæle, der har udgjort væggen.

Grubehuse kendes fra det meste af landet og findes fra jernalderen frem til tidlig middelalder (ca. 100-1.000-tallet). Grubehuse er formodentlig benyttet som værkstedshuse.

Der blev fundet fire grubehuse. De stammer fra 700-800-tallet e.Kr. og dermed den ældste del af vikingetiden eller tiden lige før. Dateringen er bl.a. opnået på grundlag af fem ¹⁴C-dateringer – se afsluttende figur. Regnes grubehusene med fra de øvrige undersøgelser i Vestergårdsvej 1,2 og 4 er der påvist mindst 12 grubehuse fra bopladsen. I et af grubehusene blev der fundet to fragmenter af linseformede vævevægte, mens sådanne også blev fundet i Vestergårdsvej 4. Vævevægtene stammer fra lodretstående væve, såkaldte Opstadsvæve, hvor de har hængt fornedet og holdt trendtrådene udstrakte. I samme grubehus (A63) blev der fundet en lille konisk tenvægt. Den har siddet på en på en håndten, der har været brugt til at spinne garn/tråd. Både ten- og vævevægtene har været lavet af brændt ler. De viser, at grubehusene har været brugt i hvert fald til tekstilfremstilling – både vævning og spinning. I grubehusene fandtes desuden keramikskår fra vikingetidens karakteristiske potter til madlavning, de såkaldte halvkuglekar, mens der også blev fundet et skår, der var dekoreret med små cirkelformede fordybninger.

Grubehus A63 ved udgravning. Set i snit fra syd.

Tenvægt (X32) fundet i grubehus A63. Højde 2,5 cm. Vægt 25,9 gram.

Fragment af vævevægt (X13) af brændt ler fundet i grubehus A63. Længde: 6 cm.

Ved udgravningen på den modsatte side af vejen i Vestergårdsvej 4 fandtes en stor nedgravning, der oprindeligt tolkedes som et grubehus. Dybden viste sig dog at være 1,5 m, hvorfor der snarere var tale om en sløjfet eller et opgivet forsøg på at lave en brønd. Den var fortsat lidt vandlidende. I fylde lagene fandtes keramik, ildsprængte sten, slagge og meget trækul, der sammen vidner om metalhåndværk på bopladsen. Desuden var der 12 rustne jernklumper, hvoraf tre er klinknagler, mens de øvrige er ubestemte eller fragmenter af beslag. Klinknagler kendes især fra vikingernes klinkbyggede

skibe, men kan dog også stamme fra vogne eller andet. Fyldet indeholdt også en glasperle og stumper af vævevægte, der igen vidner om tekstilfremstilling på bopladsen. Endelig fandtes desuden kværnstensfragmenter af rhinsk basalt. Basaltkværne findes i Danmarks ældste by Ribe i hele pladsens levetid og dermed allerede i 700-tallets første halvdel (Feveile, C. 2006: *Ribe studier. Det ældste Ribe. Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000*. Bind 1.2, side 36). Basaltkværne er fundet også på grubehuspladser som Sebber og Aggersborg, men til gengæld ikke på de store grubehuspladser ved Bejsebakken og Lindholm Høje ved Aalborg (Sarauw, T. 2019: *Bejsebakken. En nordjysk bebyggelse fra yngre jernalder og vikingetid*. Side 186; Sindbæk, S.M. 2005: *Ruter og Rutinisering*. Katalog). Den formodede brønd synes med sine fund at være samtidig med grubehusene. Det bekræftes også af tre ret enslydende ¹⁴C-dateringer, der tyder på en datering til perioden ca. 681-877 e.Kr.

Kværnstensfragmenter af basalt. Fundet i formodet brønd i Vestergårdsvej 4. Længde: 8,5 cm.

Vævevægt af brændt ler. Fundet i formodet brønd i Vestergårdsvej 4. Diameter: 9,5 cm.

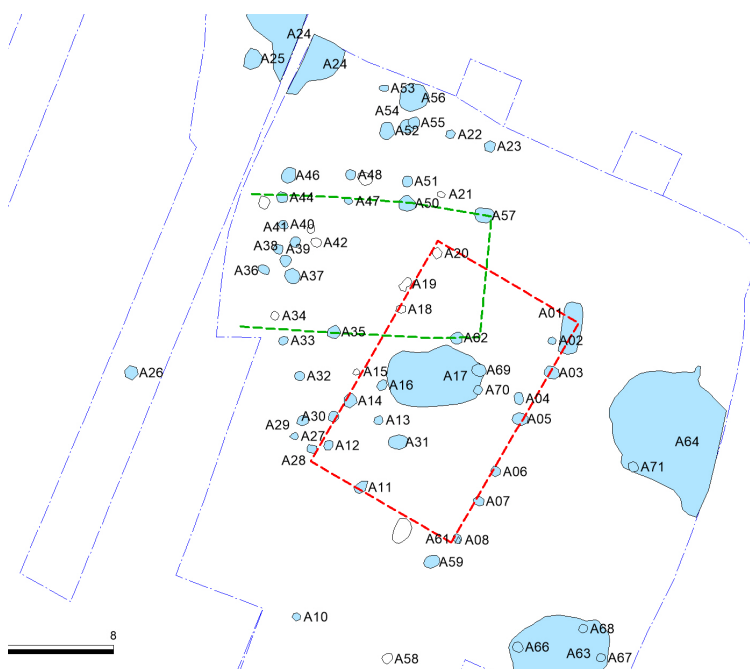

Glasperle fundet i en formodet brønd i Vestergårdsvej 4. Diameter 8 mm.

Klinknagler fundet i en formodet brønd i Vestergårdsvej 4. Længde: 3 cm.

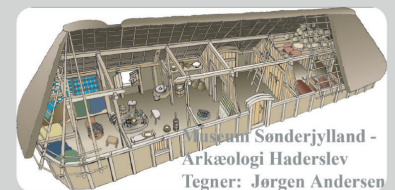
Stolpehullerne omkring grubehusene stammer formentlig fra mere regulære bygninger og hegn. De danner ikke nogen overbevisende hustomter, og der kan således kun gives et par usikre bud på sådanne. Der kan være tale om spor efter to bygninger, med delvist overlappende tomt. De har således ikke stået samtidigt, og måske er den ene den andens efterfølger. Der synes at være tale om relativt små bygninger, der måske har været økonomibygninger

De fundne stolpehuller og to tvivlsomme bygningsrester angivet med rød og grøn stipling. De i teksten nævnte ¹⁴C-dateringer stammer fra stolpehuller i den "røde bygning".

Langhus

Langhuset er det hus, hvor man har boet og haft sine dyr på stald. Det har fået sit navn, da husene er aflange, oftest 5-6 m brede. Det er forskelligt, hvor lange husene er. De fleste huse er mellem 15 og 25 m lange, men de kan være så lange som 40-50 m, selvom det hører til sjældenhederne. Der er også mindre bygninger, som har været brugt som fx arbejdsrum og til opbevaring. Indgangene er i langhusenes lange vægge, og indrettes oftest med bolig i den ene ende (mod vest) og stald i den anden (mod øst).

i en gård med et større hovedhus. Fra tre af stolpehullerne, der tilhører det formentlig yngste af formodede bygninger, er der lavet tre ¹⁴C-dateringer. De dateredes til 706-945, 885-1016 og 1027-1160 e.Kr. (95,4% sands.). To af disse dateringer er yngre end grubehusene fra 700-800-tallet, og må stamme fra den yngre del af vikingetiden og den tidligste middelalder. Faktisk kan der være tale om en bygning, der er samtidig med pottemagerovnen, der udgravedes i 1983 ca. 40 m sydligere. Denne var fra tiden omkring 1100, hvilket altså også kan gælde det yngste huse i Vestergårdsvej 3. Måske er det altså pottemagerens bygning, som har ligget i sikker afstand fra den brandfarlige produktion med pottemagerovnen. Hvad angår de ældre bygningsrester kan de evt. være samtidige med en bygning, der udgravedes på den modsatte side af vejen i Vestergårdsvej 4. Dette kan være fra vikingetiden i perioden ca. 827-952 e.Kr og dermed samtidig med eller lidt yngre end grubehusene.

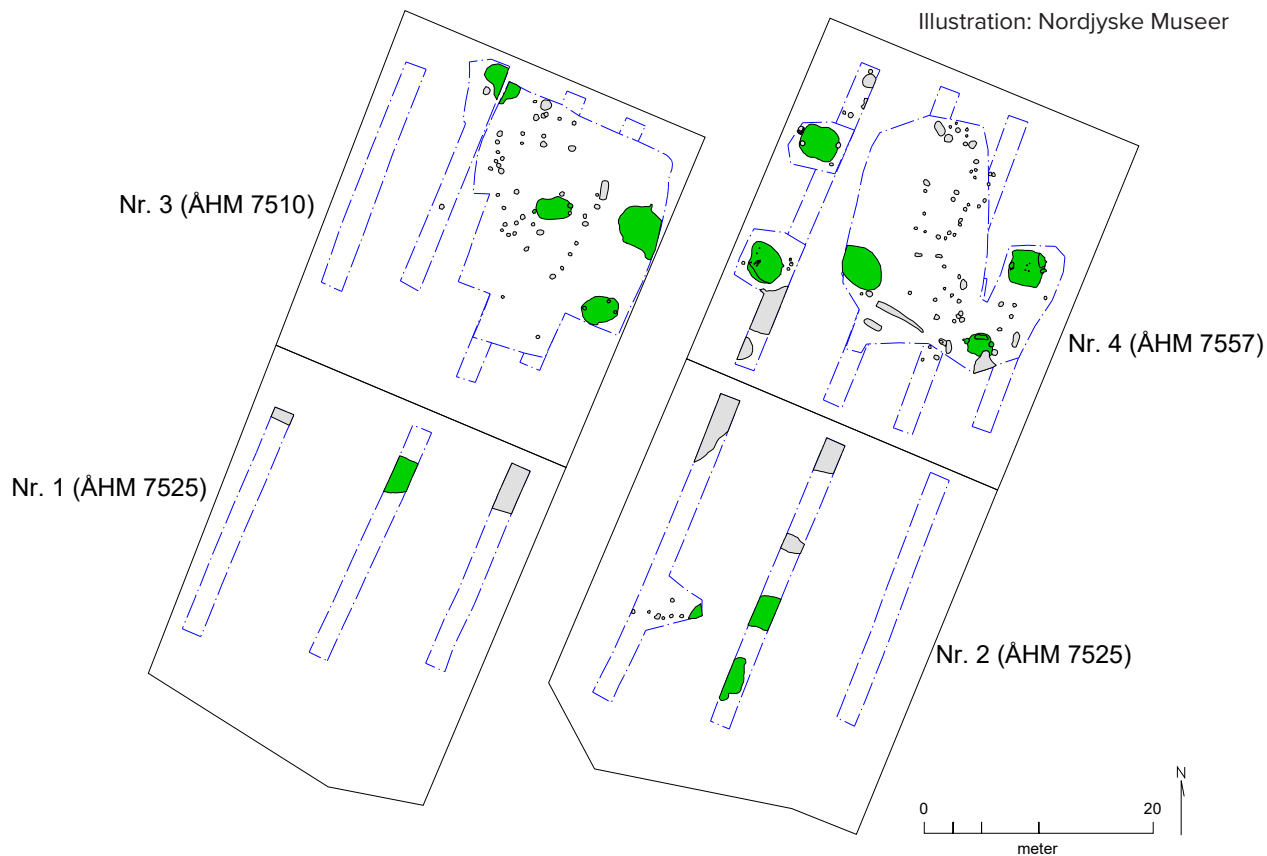
Under det nordøstlige hjørne af den formodede yngste bygning var en aflang nedgravning, der havde form som jordfæstegrav (skeletgrav). Der blev dog ikke fundet spor efter en gravlagt person, gravgaver eller andet der kunne afklare, om der rent faktisk var tale om en grav, og tolkningen som sådan er derfor uvis. At der har været gravlagt døde et eller andet sted på Hellums bakke i oldtiden ved dens bebyggelse må dog næsten sikkert. Måske den fundne nedgravning stammer fra en af dem.

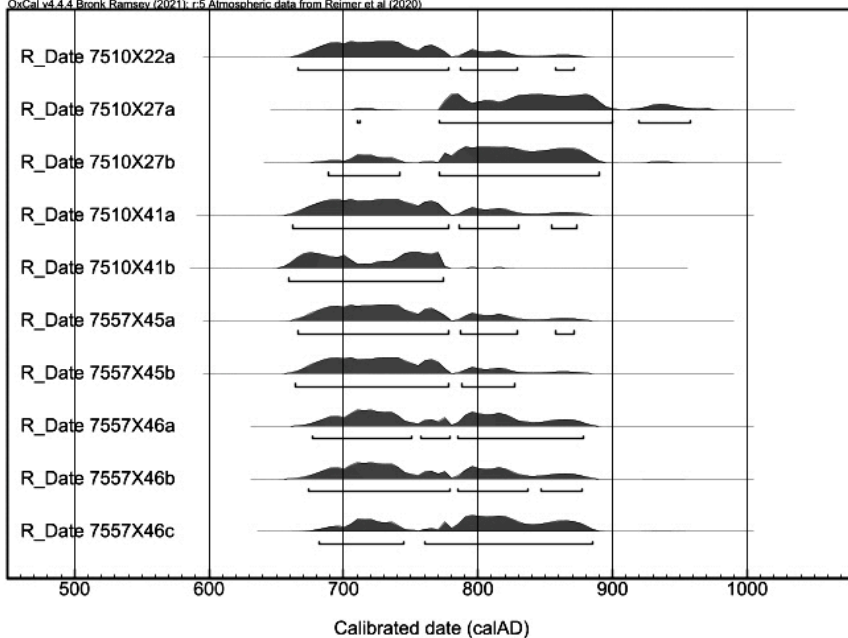
Sammenfatning og perspektivering

Fundene fra Vestergårdsvej 3 og de tre øvrige grunde i nr. 1, 2 og 4 stammer især fra en boplads med grubehuse fra 700-800-tallet og dermed den ældste del af vikingetiden. Der synes at være tale om den vestlige udkant af bopladsen. Den fortsætter altså med stor sandsynlighed mod øst og ind under det nuværende Hellums grunde.

Oversigtsplan med alle de fundne, arkæologiske spor på grundene Vestergårdsvej 1-4 i Hellum. Grønne polygoner angiver grubehuse og tvivlsomme grubehuse, mens grå angiver alle andre arkæologiske spor. Søgegrøfter og udgravningsfelter er angivet med blå.

Illustration: Nordjyske Museer

Resultater af 14C-dateringer fra både Vestergårdsvej 3 (ÅHM 7510) og Vestergårdsvej 4 (ÅHM 7557). Medtaget er resultater fra den formodede brønd 7557A29, der sekundært kan være brugt som grubehus (7557X46a-c).

Illustration: Nordjyske Museer

Hellums fortid som en bebyggelse med grubehuse med tekstilproduktion føjer sig til en række af lignende bopladser i det nordjyske og især Limfjordsnære område. Den adskiller sig således ikke markant fra disse, og der blev således ikke fundet spor, der umiddelbart kan fortælle om stedets formodede, gamle rolle som centralt helligsted. Nogle af de andre, nævnte grubehuspladser har været store med spor efter hundredvis af grubehuse. Tekstilproduktionen er her blevet kædet sammen med bl.a. produktion af sejl og fremkomsten sejlskibsteknologien især i løbet af 700-tallet (T. Sarauw 2021: Large-scale production? Pithouses and urbanization. I: M. Runge et al. (red.): From Central Space to Urban Place. Urbanisation processes in Viking Age and Medieval Odense and Aalborg, Denmark. S. 156.) Hellum kan således også have spillet en rolle i denne produktion, selvom placeringen dog ikke umiddelbart er særlig tæt på sejlbart vand. I jernalderen/vikingetiden kan dette dog have været anderledes, hvilket fx den nærliggende Skibsted Å-dal mod øst fortæller. Også i nordlig retning mod nabobebyggelsen Sejlstrop har der måske været let adgang til sejlbart vand. Hellum-bebyggelsen kan dermed også formodes at være præget af det store maritime fokus, der dominerer vikingetiden og tiden op mod denne. Lidt forsigtigt kan også de tre klinknagler tolkes i en maritim retning, selvom sådanne også kan stamme fra vogne eller andet uden maritim forbindelse. Endeligt kan det selvfølgelig hævdes, at Hellum fx sagtens kan have leveret sejldug til den lokale høvding/stormand uden nødvendigvis selv at have nogen let adgang til sejlbart vand. Vikingetidens stormand i området – eller en af dem – kan have boet i Tulsted kun 1,5 km nordvest for Vestergårdsvej. Stednavets forled kan stamme fra thulR, der menes at være en herredshøvding.

Undersøgelsen giver desuden oplysninger om udviklingen i Hellums helt lokale bebyggelsesgeografi, og viser, at den har gennemgået en betydelig forandring fra den ældre vikingetid og frem til den historiske landsby, der kendes fra kortmateriale og nutiden. Hellum synes at knytte sig til et gængs mønster, der ses ved de Limfjordsnære grubehusbebyggelser. Disse har generelt gennemgået en betydelige forandring og strukturændring fra deres status som grubehusbebyggelse i 700-800-tallet til deres efterfølgere, der ofte findes i romanske kirkelandsbyer fra 1000-1100-tallet. Eksempler på dette er Sebber, Svenstrup og Bejsebakken ved Aalborg. Lindholm Høje

på nordsiden af Limfjorden kan også medregnes. Også Hellum har flyttet sig fra bakkens absolutte top til den mere østligere side. Forløbet er dog her lidt mere uklart. Bakkens top synes således ikke at være forladt allerede i 800-tallet, hvilket både ses i de nylige undersøgelser i Vestergårdsvej 3 og 4, men også ved det ældre, nærtliggende pottemagerovnfund fra 1000-1100-tallet. Hellums bebyggelse har således benyttet bakkens top i et eller andet omfang i hvert fald ind i den tidligste middelalder i 1000-1100-tallet. Det skal dog overvejes, om pottemageren med sine ovne netop boede lidt adskilt fra den øvrige landsby på samme måde som det fx kendes fra smedjer i yngre tider. Efter 1000-1100-tallet må det formodes, at bakketoppen endeligt blev forladt – for først at blive bebygget igen med de aktuelle byggerier 2020'erne.

Hellum fik dog ingen romansk kirke og den blev ikke sogneby – i hvert fald ikke så vidt det vides. Med sin høje alder og helt centrale placering i sognet må den ellers siges at have haft alle forudsætningerne. Men inden for nutidens sognegrænse kom der mindst to andre kirker, hvoraf den ene er forsvundet og lå ved det ovennævnte Tulsted. Den anden findes endnu som sognets kirke (Torup Kirke) godt en kilometer sydvest for Hellum. Hvorfor Hellum ikke endte som sognets kirkeby er altså lidt et mysterium. Men måske skal skeles til Hellums fortid som det centrale, hedenske kultsted. Da kristningen nåede til Hellum og de første kirker skulle bygges, måske i 1000-tallet, var det måske mest bekvemt at distancere sig lidt fra det gamle hedenske kultcenter? Hertil kan naturligvis bemærkes det lidt upassende i at kirken blev til Torup kirke, der altså selv er et stednavn med en reference til det hedenske gudenavn Thor. Der kan dog indvendes, at kirken med sin afsondrethed fra landsbyen Torup måske i oprindelsen slet ikke tilhører til denne landsby. Ved kirken kan der således ”mangle” en ukendt bebyggelse, hvis navn vi i dag ikke kender. Kan det evt. være det Madum, der har givet navn til søen tæt derved? Om Hellum gemmer der sig under alle omstændigheder endnu en spændende og ukendt historie, der dog har fået et stort kapitel med undersøgelserne i Vestergårdsvej.

Hvis du vil vide mere

Som yderligere læsning kan anbefales følgende litteratur:

Jørgen Jensen 2004: *Danmarks Oldtid - Bind 4: Yngre jernalder og vikingetid 400-e.Kr.-1050 e.Kr.*

Udgravningsdata

Vestergårdsvej 3, Hllum

- Nordjyske Museer jnr. 7510
- Udgravningsperiode: 24.-29. juni 2021 og 24.-25. april 2022 (vandsoldning).
- Fund & Fortidsminder: 120314-46
- Slots- og Kulturstyrelsen jnr. 21/06854
- Bygherre: Privatperson
- Undersøgt areal: 296 m²
- Deltagere i udgravningen:
  - Museumsinspektør Christian Vrængmose Jensen
  - Arkæolog Jeanette Ladefoged Halkier
- Dokumentationsmateriale (fund, fotos, opmålinger m.v.) opbevares på Aalborg Historiske Museum, Vang Mark 25, 9380 Vestbjerg.